

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyufbed>

Araştırma Makalesi

Bitlis Kent Merkezinde Kültür Varlıklarına Yönelik Tehlikelerin Değerlendirilmesi ve Koruma Önerileri

Ayşegül KELEŞ ERİÇOK*¹

¹ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 65080, Van, Türkiye

Ayşegül KELEŞ ERİÇOK, ORCID No:0000-0002-3476-0572

*Sorumlu yazar e-posta: aysegulericok@yyu.edu.tr

Makale Bilgileri

Geliş: 30.01.2022
Kabul: 06.04.2022
Online Nisan 2022
DOI:10.53433/yyufbed.1065178

Anahtar Kelimeler

Kültür varlıkları koruma,
Tehlike,
Bitlis

Öz: Kültür varlıkları üzerinde küresel iklim değişikliğine bağlı olarak artan doğa kaynaklı; insan kaynaklı ve kentsel gelişme baskıları kaynaklı tehlikelerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Söz konusu tehlikeler kültür varlıklarının zarar görmesine neden olmaktadır. Kültür varlıklarının periyodik olarak bakım ve onarımlarının yapılmaması ya da yapıya uygun olmayan işlev verilmesi nedenleriyle yıpranmış kültür varlıklarının afet tehlikelerinden yıkıcı hasar görme olasılığı daha fazladır. Kültür varlıkları yeniden üretilmesi mümkün olmayan eserlerdir ve onların korunarak gelecek nesillere aktarılabilmesi için tehlike altındaki kültür varlıkları tespit edilmelidir. Bu çalışmanın amacı Bitlis kent merkezinde tehlike altında olan kültür varlıklarının tespit edilmesi ve koruma önerilerinin geliştirilmesidir. Kent merkezinde yer alan dört adet kültür varlığı taşkın riski altındadır. Geleneksel konut dokusu başta olmak üzere tüm kültür varlıklarının bozulmasına neden olan insan kaynaklı tehlikeler; bakımsızlık, terk edilme ve hatalı müdahalelerdir. Bitlis kent merkezindeki kültür varlıklarının deprem, su baskını, ağır kış koşulları ve benzeri risklere karşı düzenli olarak bakımının yapılması, sürekli izlenerek gerektiğinde sağlamlaştırmanın yapılması, hasarlar büyümeden giderilmesi gerekmektedir.

An Evaluation of the Risks of Damage to Cultural Assets in Bitlis City Center and Protection Suggestions

Article Info

Received: 30.01.2022
Accepted: 06.04.2022
Online April 2022
DOI:10.53433/yyufbed.1065178

Keywords

Protection of cultural property,
Threat,
Bitlis

Abstract: The dangers to which cultural property are exposed increase with each passing day as a result of environment factors, human-based factors and urban development pressure. These dangers can cause significant damage to cultural property. The cultural properties are artifacts that are impossible to reproduce, therefore in terms of their protection and passed on to future generations, it is important to identify cultural properties that are under threat. This study aims to determine the cultural properties that are under threat in Bitlis city center and to develop protection suggestions. Four cultural properties in the city center are at risk of flooding. Man-made hazards that cause the deterioration of all cultural assets, especially the traditional housing fabric; neglect, abandonment and faulty interventions. The cultural property in the city center of Bitlis should be regularly maintained against earthquakes, floods, severe winter conditions and similar risks, they constantly monitored and strengthened when necessary, and the damages should be repaired before they grow.

1. Giriş

Kültür varlıkları eski çağlardan günümüze ulaşan, toplumların yaşam biçimini, sanat düzeyini, kimliğini, geleneklerini yansıtan taşınır ve taşınmaz eserlerdir. Kültür varlıkları süreç içerisinde deprem, sel, heyelan, kaya düşmesi ve çığ gibi doğa kaynaklı ve savaşlar, iç çatışmalar, terör eylemleri gibi insan kaynaklı tehlikelere maruz kalmıştır. Bunların dışında kentsel gelişme baskısı, bakımsızlık, terk edilme ve hatalı müdahaleler her ne kadar insan kaynaklı tehlike sınıflamalarında yer almasalar da temelinde insan olan ve kültür varlıklarının zarar görmesine yol açan tehlikelerdir. Kültür varlıkları yeniden üretilmesi mümkün olmayan eserlerdir ve korunarak gelecek nesillere aktarılabilmesi için tehlike altındaki kültür varlıkları tespit edilmeli, zayıf noktaları belirlenerek uygun müdahale biçimleri geliştirilmelidir (Ahunbay, 2019).

Kültür varlıklarının tehlikeler karşısında korunması konusunda uluslararası düzlemde çalışmalar 1954 yılında Lahey Sözleşmesi ile başlamış ve süreç içerisinde yeni kavramlarla yeniden biçimlenmiştir. İlki 1899 ve ikincisi 1907 yıllarında gerçekleştirilen Lahey Sözleşmeleri savaş döneminde işlenen suçlara karşı düzenlenen ilk uluslararası dokümanlar arasında yer almaktadır. Kültür varlıklarının savaş sırasında giderek artan tahrip olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunun görülmesiyle 1954 yılında “Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi” imzalanmıştır. Sözleşme ile kültür varlıklarının korunmasının tüm devletler için önem taşıdığına dikkat çekilmiş, uluslararası ölçekte korunması gerektiği vurgulanmıştır. Sözleşmede kültür varlıklarının “herkesin kültürünü taşıyan, taşınır ve taşınmaz mal” olduğuna vurgu yapılmış, devletlerin silahlı çatışma halinde kültür varlıklarının korunmasına yönelik benimsemeleri gereken yaklaşımlar tanımlanmıştır (Lahey Sözleşmesi, 1954). Süreç içerisinde uluslararası düzeyde Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS), Uluslararası Koruma Merkezi (ICCROM), Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Risklere Hazırlık Bilimsel Komitesi (ICORP) gibi kuruluşlar; kültür varlıklarının, doğa kaynaklı veya insan kaynaklı tehlikelere karşı korunması ve söz konusu tehlikeler karşısında görebilecekleri zararların azaltılmasına yönelik çalışmalar yapmış, çeşitli sözleşmeler düzenlemiştir.

Her ne kadar II. Dünya Savaşı’ndan sonra kültür mirasının korunmasına yönelik olarak uluslararası düzeyde geliştirilen ve günümüzde de önemini koruyan birçok sözleşme olsa da, kültür mirasını risklere karşı korumaya yönelik en kapsamlı belge 1972 yılında UNESCO tarafından onaylanan “Dünya Miras Sözleşmesi”dir. UNESCO, doğal ve kültürel mirasın geleneksel bozulma nedenleri dışında, sosyal ve ekonomik şartların değişmesiyle artan bir hızla yok olma tehdidi altında olduğuna dikkat çekmiştir. Sözleşmeye taraf ülkeler kendi toprakları üzerinde bulunan doğal ve kültürel miras öğelerini tespit edip korunmasını, teşhir edilmesini ve sürdürülebilirliğini sağlamayı kabul etmiştir. Buna göre devletler doğal ve kültürel mirası tehdit eden tehlikelere karşı müdahale yöntemleri belirlemelidir. Süreç içerisinde taraf devletlere kültürel ve doğal mirası tehdit eden tehlikelere karşı araştırmalar ve teknik çalışmalar yapması yükümlülüğü getirilmiştir.

1990’lı yıllardan sonra Dünya Miras Komitesi (DMK), UNESCO, ICOMOS gibi kurumlar riske hazırlıklı olma konusuna ağırlık vermişlerdir. 1992 yılında yayımlanan ve DMK’nın 1972-1992 yılları arasındaki 20 yıllık uygulamalarının değerlendirildiği raporda, Dünya Miras Listesi kapsamındaki kültür varlıklarını tehdit eden unsurlara karşı uygun eylemler geliştirmek, dünya miras alanlarının sistematik olarak izlenmesi için süreçler tanımlamak, düzenli izleme için uzman kişiler ve ilgili devletlerle iş birliği kurmak önerilmiştir. DMK’nın 1994 yılındaki toplantısında kabul edilen uygulama rehberinde ilk defa kapsamlı olarak yer alan risk kavramı, 2005 yılındaki Komite toplantısında karar haline getirilmiştir. Sonraki yıllardaki uygulama rehberlerinde (2005, 2008, 2011) risk konusu koruma ve yönetim başlığı altında ele alınmış, risklere hazırlık çalışmasının yapılması önerilmiştir. DMK kültür varlıklarına yönelik tehdit unsurlarını:

- Gelişme baskıları (kentsel büyüme, tarım ve madencilik uygulamaları),
- Çevre tehditleri (kirlilik, iklim değişikliği, çölleşme),
- Doğal afetler (deprem, sel, yangın),
- Ziyaretçi/turizm baskısı,

olmak üzere dört başlık altında tanımlanmıştır (Dinçer, 2012). ICOMOS’un risk altındaki kültür varlıkları araştırmalarında tanımladığı tehdit unsurları ise DMK’nın sınıflamasına benzerlik göstermektedir. ICOMOS’a göre kültür varlıkları üzerinde en fazla hasar yaratan riskler:

- Doğal afetler,

- Sürekli bakım eksikliği,
- Yetersiz koruma,
- Kontrolsüz uygulamalar,
- Kapasiteyi aşan turizm kullanımlarıdır (Stovel, 1998).

Ulusal düzeyde 1983 yılında yürürlüğe giren Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile kültür varlıklarının korunması ile ilgili yapılacak işlem ve faaliyetler düzenlenmiştir. 2005 yılında yürürlüğe giren 5366 sayılı “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun” ile de yıpranan ve özelliğini kaybetmeye yüz tutmuş; kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurullarınca sit alanı olarak tescil ve ilan edilen bölgeler ile bu bölgelere ait koruma alanlarının, bölgenin gelişimine uygun olarak yeniden inşa ve restore edilerek, doğal afet risklerine karşı tedbirler alınması, tarihi ve kültürel taşınmaz varlıkların yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılması amaçlanmıştır (Resmi Gazete, 2005). Düzenli olarak bakım ve onarımlarının yapılmaması nedeniyle yıpranan kültür varlıklarının afet risklerinden yıkıcı hasar görme olasılığı daha fazladır. Bu nedenle tehlike altındaki kültür varlıkları tespit edilerek afet etkilerini azaltacak önlemler alınmalıdır.

2. Materyal ve Yöntem

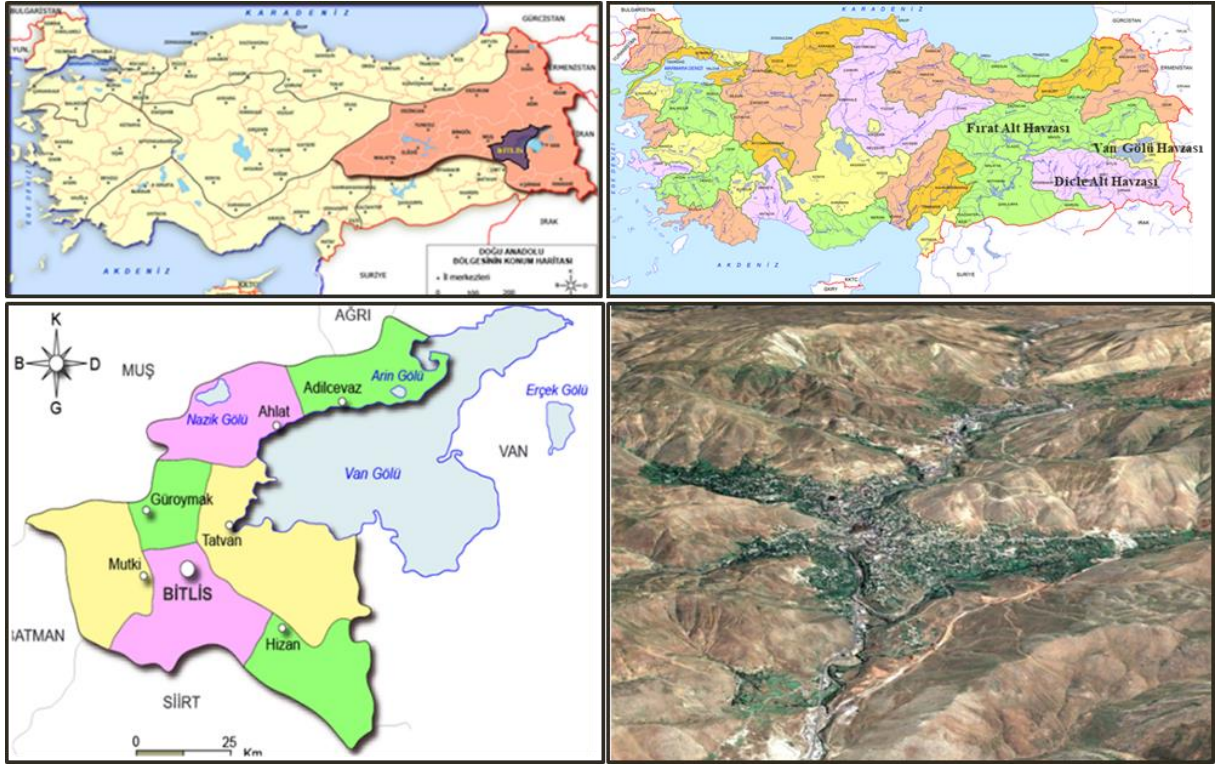
Son yıllarda küresel iklim değişikliğine bağlı olarak artan doğa kaynaklı; insan ve kentsel gelişme baskıları kaynaklı tehlikeler kültür varlıklarının zarar görmesine neden olmaktadır. Kültür varlıkları yeniden üretilmesi mümkün olmayan eserlerdir ve onların korunarak gelecek nesillere aktarılabilmesi için tehlike altındaki kültür varlıkları tespit edilmelidir.

Bitlis kent merkezinde tehlike altında olan kültür varlıklarının tespit edilmesi ve koruma önerilerinin geliştirilmesini amaçlayan çalışmanın materyalini Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (VKVKBK) Müdürlüğünden alınan kültür varlıklarının envanter bilgileri, Bitlis İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğünden alınan geçmişten günümüze kadar kentte yaşanan afetlere ilişkin bilgiler, Tarım ve Orman Bakanlığı Su Yönetimi Genel Müdürlüğünden alınan taşkın tehlike ve risk haritalarıdır.

Kentin tarihsel geçmişi ile tehlike altındaki kültür varlıklarına ilişkin kavramsal çerçeve alan yazın taraması ile açıklanmıştır. 2019, 2021 ve 2022 yıllarında Bitlis kent merkezinde yapılan arazi kullanım çalışmaları, tespitler ve gözlemler ile kurumlardan alınan sayısal verilerin Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) aracılığıyla birleştirilmesi ve analiz edilmesi çalışmanın yöntemini oluşturmaktadır.

3. Bulgular ve Tartışma

Bitlis ili Doğu Anadolu Bölgesi’nde, Fırat-Dicle Havzası ile Van Gölü Havzası’nda yer almaktadır. Bitlis kent merkezi, Mutki ve Hizan ilçeleri Fırat-Dicle Havzası’nın Dicle Alt Havzası’nda; Güroymak ilçesi Fırat-Dicle Havzası’nın Fırat Alt Havzası’nda; Tatvan, Ahlat ve Adilcevaz ilçeleri Van Gölü Havzası içinde yer almaktadır. Kentin doğusunda Van, kuzeyinde Muş ve Ağrı, güneyinde Siirt, batısında Batman illeri bulunmaktadır. Bitlis kenti Dicle Nehri’nin kollarından biri olan Bitlis Deresi’nin Güneydoğu Toros Dağları üzerinden açtığı bir vadide kurulmuştur. Kent merkezinden kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda Bitlis ve Kömüs Dereleri geçmektedir. Bitlis Deresi, dar ve derin bir vadi meydana getirmiş ve yerleşim kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan doğrusal bir yapıda kurulmuştur (Şekil 1). Çevresinde bulunan küçük vadiler boyunca yayılan kent genel olarak topoğrafyaya uygun biçimde yamaçlarda gelişmiştir. Bitlis’in deniz seviyesinden yüksekliği 1545 metredir. Kentin %71’i dağlar, %16’sı platolar, %10’u ova ve %3’ü yaylalardan oluşmaktadır (Bitlis Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2018; Şimşek, 2020). Bitlis Türkiye’nin en dağlık yerlerinden biridir. Bölgede derin vadiler ve sarp yükseklikler hâkimdir. Kentin doğusunda Süphan Dağı, kuzeyinde Nemrut Dağı vardır (<https://bitlis.tarimorman.gov.tr>). Kentin geneli yüksek rakımlı ve iklim sert olduğu için geniş bozkırlar dışında çıplak ve kurak arazi hâkimdir. Ormanlık alan toplam alanın yaklaşık %20-25’ini oluşturmaktadır. Orman örtüsü yüksek bölgelerdedir ve başlıca ağaç türü meşedir. Derin ve sulak vadi tabanlarında ardıç, söğüt, çınar, kavak ve ceviz ağaçları görülmektedir.

Şekil 1. Bitlis ili coğrafi konumu (<http://cografyaharita.com>; Google Earth, Erişim tarihi: 10.11.2021).

Bitlis'in iklim özellikleri değerlendirildiğinde karasal iklim özellikleri göstermekle birlikte Güneydoğu Torosların kuzeyinde sert ve soğuk rüzgârların; güneyde ise sıcak ve kuru rüzgârların hâkim oluşuyla geçiş iklimi ortaya çıkmaktadır (Şimşek, 2020). Bununla birlikte tespit edilen en yüksek sıcaklık 38.03 °C, en düşük sıcaklık da -24.1 °C'dir (Çizelge 1). Yaz ayları sıcak ve kuraktır. Kış ayları ise oldukça soğuk, kar yağışlı ve uzundur. Ekim ayında başlayan soğuk, kar yağışı ve don olayları Mayıs ayına kadar devam etmektedir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2022).

Çizelge 1. 1959-2019 yılları arasında Bitlis iklim tablosu (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2022).

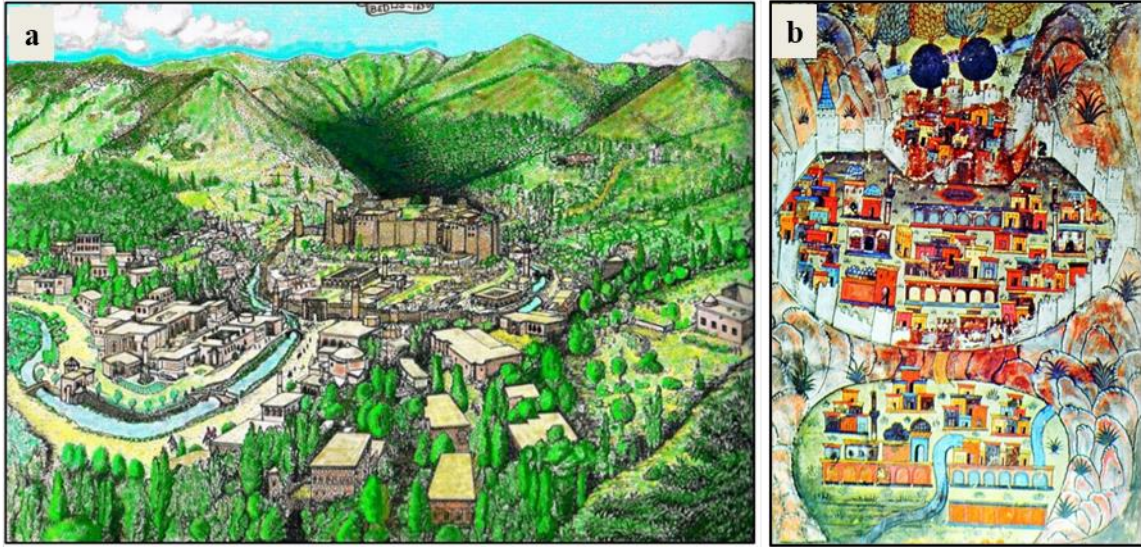
Aylar	Ortalama sıcaklık (°C)	Ortalama en yüksek sıcaklık (°C)	Ortalama en düşük sıcaklık (°C)	Ortalama güneşlenme süresi (saat)	Ortalama yağışlı gün sayısı	Aylık toplam yağış miktarı	En yüksek sıcaklık (°C)	En düşük sıcaklık (°C)
Ocak	-4.6	-0.9	-8.4	2.4	15.4	182.8	15.1	-24.1
Şubat	-3.3	1	-7.4	3.4	11.9	110.6	21.9	-22
Mart	0.7	4.9	-3	5.1	16.5	165.9	23	-20.3
Nisan	6.9	11.7	2.5	5.9	14.3	114.9	27.8	-12
Mayıs	12.2	17.4	7.1	7.4	15.1	106	29.4	-2.5
Haziran	18.1	24	11.4	9.3	5.4	15.4	34	1
Temmuz	22.7	28.9	15.5	9.8	2	6.8	38	7
Ağustos	22.9	29.5	15.9	9.7	1.3	5.1	37.4	7
Eylül	18	24.5	11.4	9.2	2.4	22.8	35.2	0
Ekim	10.9	16.1	6.2	5.4	11	103.2	30.2	-6
Kasım	4	7.8	0.3	2.9	10.3	89.9	22	-17
Aralık	-1.6	1.9	-5	2	14.1	143.5	15.6	-21.9
Yıllık	8.9	13.9	3.9	72.5	119.7	1066.9	38	-24.1

3.1. Bitlis'in tarihsel gelişim süreci

Kentin yerleşme tarihi neolitik döneme kadar uzanmaktadır. Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar kentin coğrafi konumu, İran ve Kafkasya arasında geçiş yolu olması gibi nedenlerle; Urartular, Asurlular, Medler, Persler, Makedon Krallığı, Selökidler, Sassaniler, Romalılar, Bizans, Büyük Selçuklu Devleti ve bağlı beylikleri, Anadolu beylikleri, Eyyübiler, Harzemşahlar, Anadolu Selçuklu Devleti, Şerefhanlar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, Osmanlılar gibi pek çok irili ufaklı medeniyetin ve kültürün etkisi altında kalmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1982; Arınç, 1997; Kuş, 2019).

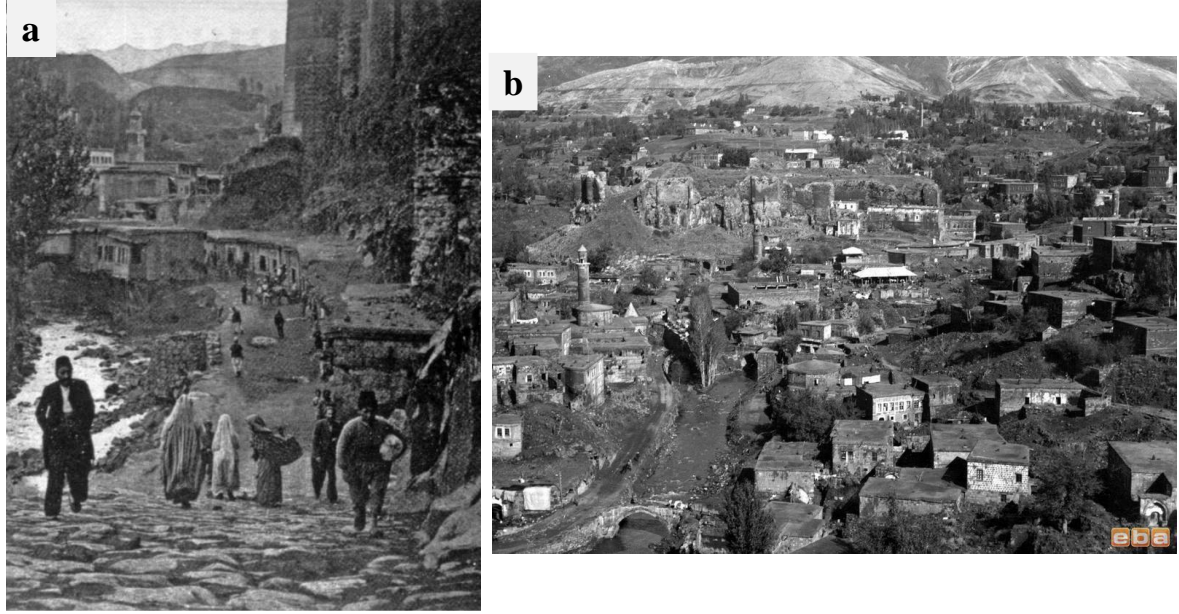
Tarihsel süreçte kent ticaret yollarının kesişim noktasında yer almıştır. Geçmişte hem İpekyolu'nun Bitlis'ten geçmesi hem de Mezopotamya medeniyetleri ile Doğu Anadolu arasındaki hammadde ulaşımının kentten geçmesi kentin eski çağlardan günümüze siyasi, ekonomik ve idari yönlerden önemli merkezlerden biri olmasını sağlamıştır.

Kentsel dokunun tarihsel süreçte gelişimi incelendiğinde yazılı ve görsel kaynakların kısıtlı olduğu görülmektedir. Bölgeyi ziyaret eden gezginlerin gezi notlarından, gravürlerden ve eski haritalardan kent dokusuna ilişkin çıkarımlar yapılabilmektedir (Şekil 2). 16. yüzyılda Matrakçı Nasuh'un çizdiği Bitlis Kalesi minyatüründe kale surları içinde ve dışında cami, han, hamam ve konutlardan oluşan yoğun bir doku dikkat çekmektedir. 17. yüzyılda bölgeye gelen Evliya Çelebi kent merkezinde, 17'si Müslüman mahallesi olmak üzere toplam 28 mahalle, 5 cami (Şerefeddin Camii, Bedlis Camii, Saraçhane Camii, Debbağlar Camii, Şeref Han Camii), 26 mescit, 3 imaret, 3 medrese, 70 mektep, 70 çeşme, 41 sebilhane, 20 tekke, 8 saray, 9 han, 11 köprü, 5 şehir hamamı, tümü toprak örtülü 5000 hane, 2100 dükkândan oluşan pazar yerinden bahsetmiştir. Kentin içinden geçen derelerinin sağında ve solunda bağlı ve bahçeli kâgir evler yer almaktadır. Aşağı kalede çarşı, pazar, bedesten ve birkaç yüz ev bulunmaktadır (Kahraman & Dağlı, 2011).

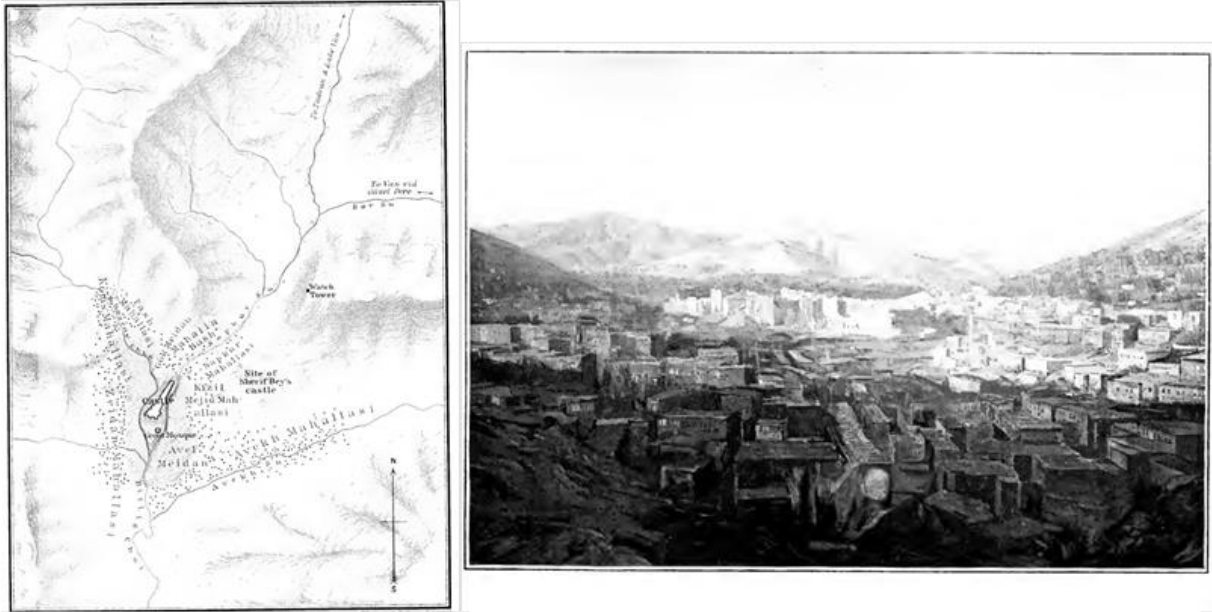
Şekil 2. a) Kentin 1650 yılındaki görünümü (Arınç, 1995), b) Bitlis minyatürü (Tuncel, 2010).

17.-19.yüzyıllar arasında bölgeyi ziyaret eden Avrupalı gezginler Bitlis'in mimari dokusunun zenginliğinden sıkça söz etmektedir (Kayaoğlu, 2014; Yiğitler, 2018). Kentin hemen her kesiminde çeşitli atölyeler ve ticari işyerlerinin faaliyet gösterdiği ve önemli bir işgücünü de istihdam ettiği belirtilmektedir (Şekil 3). 1892-1893 resmî devlet yıllığına göre Bitlis kent merkezinde; 1334 dükkân ve mağaza, 2 tüccar hanı, 1 gazino, 1 eczane, 133 değirmen, 3 yağhane, 6 tabakhane, 50 deri boyama atölyesi, 14 fırın, 15 kahvehane, 4 lokanta, 24 medrese, 53 iptidaî ve sıbyan mektebi, 5 tekke, 4 zaviye, 107 cami ve mescit, 15 yolcu hanı, 1 hükümet konağı, 3 hamam, 26 köprü, 13 atik kümbet, 3 künhane, 2 mezbaha, 1 matbaa, 1 mekteb-i rüşti, 1 millet bahçesi ve 5 otel bulunmaktadır (Arınç, 1995).

Şekil 3. a) Bitlis kent merkezinden bir manzara (İslam Ansiklopedisi, 2010), b) Bitlis KUDEB arşivi.

19. yüzyılda kenti ziyaret eden İngiliz seyyah Lynch kentte yer alan önemli yapılara, sokak, mahalle, meydan gibi alanlara ilişkin bilgi vermekle birlikte bir kent ve çevresini içeren topoğrafya haritası çizmiştir (Şekil 4). Lynch'e göre kentin merkezinde, vadinin içinde ortaçağdan kalma bir kale, minareler ve pazar yeri bulunmaktadır. Düz çatılı evler nehrin her iki tarafında kayalıklar üzerinde yer almaktadır. Nehir yatağı 9-12 metreden daha geniş değildir ve kenarlarında söğüt ve kavak ağaçları bulunmaktadır (Lynch, 1901).

Şekil 4. 19. yüzyılda Bitlis ve çevresi (Lynch, 1901).

20. yüzyılın başlarında, I. Dünya Savaşı esnasında Rus işgaline uğrayan kentte büyük yıkım olmuştur. 1916 yılından sonra nüfusu oldukça azalan Bitlis sadece 4 mahalleden oluşan (Taş, Zeydan, İnönü ve Hersan) bir yerleşim haline gelmiştir. Cumhuriyetin ilk yılları ile birlikte kent yeniden gelişmeye başlamıştır. Bitlis'in makroform gelişiminde sosyal, kültürel ve ekonomik sebeplerin yanı sıra coğrafi yapı sınırlayıcı ve yönlendirici olmuştur. Kentin gelişimine etki eden planlama süreci 1950'li yıllarda başlamıştır. Kentin ilk imar planı 1952 yılında yapılmıştır. Bu planda kentin ticaret merkezinin, yönetim merkezinin, eğitim alanlarının ve konut alanlarının yer seçimine ilişkin kararlar

üretilmiştir. Plan kararlarının uygulanmaması ve yeni gelişme alanlarının yetersiz olması nedenleriyle plan uygulanmamış, 1962 yılında yeni bir plan yapılması gündeme gelmiş ve kentin ikinci planı 1966 yılında tamamlanmıştır (İlbank Arşivi). Planda kentin kuzeyinde, Tatvan yolu üzerinde yeni bir idari merkezle bir ticari alt merkez önerilmiş, yeni yerleşim yerleri kuzeybatı aksı başta olmak üzere kent çevresinde önerilmiştir. 1960'lerde kentten yeni bir karayolunun geçmesi, plana aykırı uygulamaların olması, mevzi imar planı değişikliklerinin yapılması ve plan kararlarının uygulanmaması nedenleriyle yeni bir imar planı hazırlanması gündeme gelmiştir.

1976 yılında hazırlanan imar planında ise kentin kuzeybatı- güneydoğu aksında gelişeceği öngörülmüştür. Kentin güneyinde terminal, küçük sanatlar, şehir parkı, spor tesisleri, hal-pazar gibi ticari fonksiyonlar; kuzeyinde ise eğitim alanları ve askeri alan önerilmiştir (1998 yılı KAİP Plan Açıklama Raporu). 1966 planı da dâhil olmak üzere ilk iki planda kent kompakt bir yapıda gelişirken 1976 planından itibaren kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda doğrusal gelişim göstermiştir.

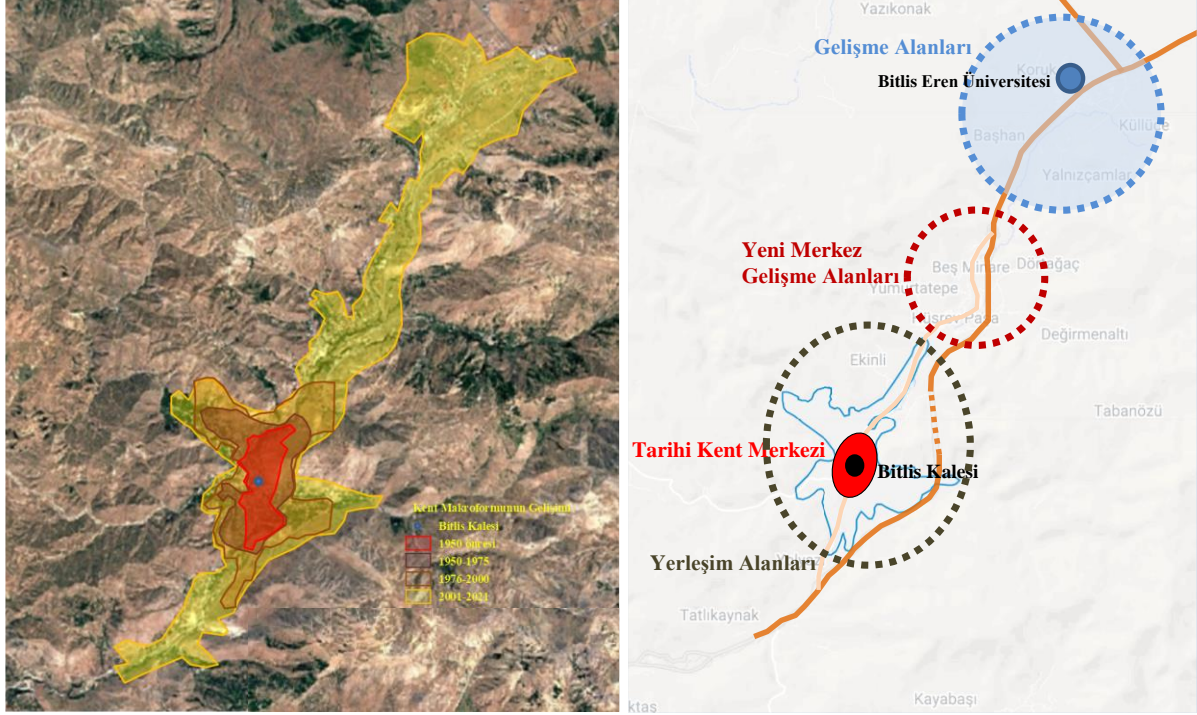
1998 yılında kent merkezine ilişkin imar planı ve sit alanları için koruma amaçlı imar planı yapılmıştır (1998 yılı KAİP Plan Araştırma Raporu). Daha sonra 2007 Bitlis Revizyon ve İlave İmar Planı hazırlanmıştır (Şekil 5). Süreç içerisinde 2007 planında resmi kurum alanı, eğitim kurumları tesis alanı, cezaevi, Bitlis Kalesi çevresi gibi özel konular kapsamında plan tadilatı yapılmıştır (Bitlis Belediyesi Arşivi).

Şekil 5. Geçmişten günümüze kent gelişimini etkileyen imar planı kararları.

Bitlis Deresi'nin her iki tarafında yamaçlarda gelişen kent içinden Bitlis Deresi paralelinde geçen karayolu kent içi ana akstır. Kentin doğusundan geçen Bitlis-Siirt karayolu ise bölgedeki diğer yerleşimlerle bağlantı sağlamaktadır. Hastane, üniversite gibi önemli kamu yatırımlarının kentin kuzeydoğusunda yer seçmesiyle kent Tatvan yönünde gelişmiştir (Şekil 6). Kent makroformunda 3 bölge dikkat çekmektedir. Birincisi geleneksel dokunun izlerinin barındıran tarihi kent merkezidir. İkinci bölge tarihi kent merkezinin kuzey kuzeydoğusunda Hüsrevpaşa Mahallesi'nde yeni gelişen alanlardır. Bu alanda Bitlis Devlet Hastanesi, kamu kurumları ve yeni konut alanları yer almaktadır. Üçüncüsü ise Beş Minare Mahallesi'nde gelişen alanlardır (Şekil 6). Bu bölgede ise Bitlis Eren Üniversitesi ile yeni konut alanları bulunmaktadır. Bitlis Kalesi etrafında geçmişten günümüze kompakt biçimde gelişerek gelen kentin kuzeydoğusundaki yeni merkez ve gelişme alanları ile Bitlis Eren Üniversitesi'ne kadar yayılan gelişme alanları birbirlerinden kopuk gelişmiştir. Kentsel fonksiyonların

mekânsal dağılımına bakıldığında, kale etrafındaki düz alanlarda ticari ve kamusal yapılar yer almaktayken konutlar yamaçlara yayılmıştır. Genellikle yüksek bir duvarla sokaktan ayrılan Bitlis evleri, düzgün kesme taştan ve üstü düz toprak damlı, özgün bir mimari anlayışa sahip yapılardır. Kentin dokusu topografik yapının da etkisiyle organik gelişmiştir. Topoğrafyaya oturan evler birbirlerinin manzarasını kapatmayacak biçimde yapılmışlardır.

Şekil 6. Kent makroformunun gelişimi ve kent gelişimini yönlendiren önemli bölgeler.

Kent genelinde kültür varlıklarının korunmasına yönelik ilk karar 1976 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunca (GEEAYK) alınmıştır (09.07.1976 tarih ve A-79 sayılı karar). Söz konusu kararla Şerefiye Külliyesi Camii korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiştir (VKVKBKM arşivi). Koruma kararlarının alınmaya başlandığı 1976 yılından günümüze kadar koruma bölge kurulu kararları incelendiğinde, ağırlıklı olarak sivil mimarlık örneği yapılar olmak üzere çok sayıda yapının korunması gerekli eski eser olarak tescil edildiği görülmektedir (VKVKBKM arşivi).

Sit alanlarının biçimlenmesine yönelik ilk karar, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun (DKTVKK) 01.12.1989 tarih ve 317 sayılı kararıdır. Söz konusu kararla I. derece arkeolojik sit alanı ve kentsel sit alanlarının sınırları belirlenmiştir. Aynı kararla ayrıca konut, köprü, türbe, han, çeşme, medrese, arasta, cami, imaret, minare vb. yapılar olmak üzere muhtelif sivil ve anıtsal taşınmaz kültür varlığı toplu halde tescil edilerek koruma altına alınmıştır (Çizelge 2). Aynı Kurulun 06.01.1990 tarih ve 349 sayılı kararı ile kentsel ve arkeolojik sit alanları için geçiş dönemi koruma esasları ve kullanma şartları belirlenmiştir. VKVKBK'nun 29.03.2021 tarih ve 2790 sayılı kararıyla I. derece arkeolojik sit alanının sınırları güncellenmiş, alanın doğusunda ve güneyinde kalan bir kısmı III. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Aynı kararla kentsel sit alanlarının sınırları da revize edilmiştir (VKVKBKM arşivi). Günümüzde de yürürlükte olan Bitlis Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP), DKTVKK 05.12.1998 tarih ve 2179 sayılı karar ile uygun bulunmuştur. Planda karakter özelliklerine göre alt bölgeler belirlenmiş, alt bölgelere ilişkin koruma kararları detaylandırılmıştır.

Çizelge 2. Yıllara göre tescilli eser dağılımı (VKVKBKM arşivi).

Anıt-Sit Türü	Tescil Tarihi																						
	1976	1978	1980	1985	1989	1990	1991	1993	1996	2002	2003	2004	2005	2011	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Antik Yol																							1
Cami	1				14												1						
Çarşı					2																		
Çeşme					17				2				1										
Duvar cadde									1														
Hamam	1	1							1						1								
Han					5																		1
Hazire									2														
İmaret					1																		
Kale					1																		
Kilise					1			2	1	1		1						1	2				
Köprü			8		3				2		1	2					3		2			1	3
Kümbet					1																		
Medrese					4																		
Mescit									3														
Mezarlık									5												1		1
Minare					2																		
Sivil Mimari					262		1		20				1	2	2	3	4	2	2		1		23
Sur																							1
Şapel																					1		
Şehitlik							1																
Türbe					1	16																	
Toplam	2	1	8	1	329	1	1	2	37	1	1	3	2	2	3	3	8	3	6	2	1	2	29

Bitlis Kalesi'nin içinde bulunduğu alan I. derece arkeolojik sit alanı, Kale'nin doğu eteklerinden güney eteklerine kadar uzanan alan III. derece arkeolojik sit alanı, vadinin iki tarafında gelişen konut alanlarının bir kısmını içeren dört farklı bölge kentsel sit alanıdır (Şekil 7). Bu bölgelerde çok sayıda sivil mimarlık örneği ve anıtsal yapı bulunmaktadır. Sit alanlarının bulunduğu bölge kentin ticaret merkezidir.

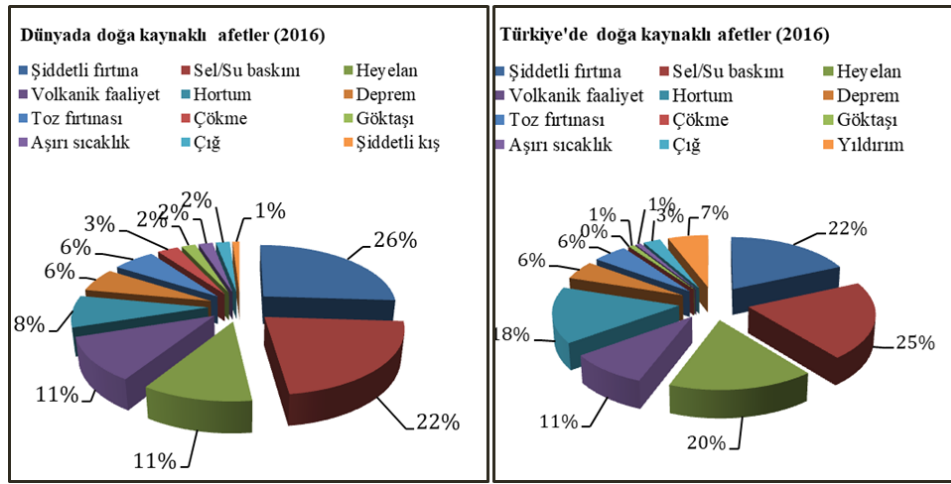

Şekil 7. Bitlis kent merkezi sit alanları.

3.2. Bitlis'te kültür varlıklarını etkileyen tehlikeler

Afet terimleri sözlüğüne göre tehlike, “Belirli bir zaman veya coğrafyada ortaya çıkarak yaşamı tehdit eden, toplumun sosyoekonomik düzen ve etkinliklerine, doğal çevreye, doğal, tarihi ve kültürel kaynaklara zarar verme potansiyeli olan doğa, teknoloji ya da insandan kaynaklanan fiziki olay ve olgu” olarak tanımlanmıştır. Afet ise, “Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay” olarak tanımlanmıştır. Afetlere neden olan doğa, insan ve teknoloji kaynaklı olaylar yaşamı tehdit etmekle birlikte doğal çevreye, tarihi ve kültürel değerlere zarar vermektedir. Doğa kaynaklı afetler, deprem, sel, heyelan, çığ, kuraklık, fırtına, dolu, hortum, göktaşı düşmesi gibi oluşumu engellenemeyen tehlikelerden kaynaklanan doğa olaylarının sonuçlarıdır (AFAD, 2014). Doğa kaynaklı afetler kültür varlıklarında büyük hasara sebep olmaktadır (Ahunbay, 2019).

Türkiye'nin jeolojik-jeomorfolojik yapısı ve iklim özellikleri nedeniyle, kentlerin birçoğunda farklı afetler sıklıkla yaşanmaktadır. 2016 yılı verilerine göre dünyada doğa kaynaklı afetler değerlendirildiğinde ilk sırada %26 oranla şiddetli fırtına gelmektedir. İkinci sırada ise %22 oranla sel gelmektedir (Şekil 8). Yine aynı yıla ait verilere göre Türkiye’de %25 oranla sel ilk sıradayken %22 oranla şiddetli fırtına ikinci sırada yer almaktadır (JMO, 2016).

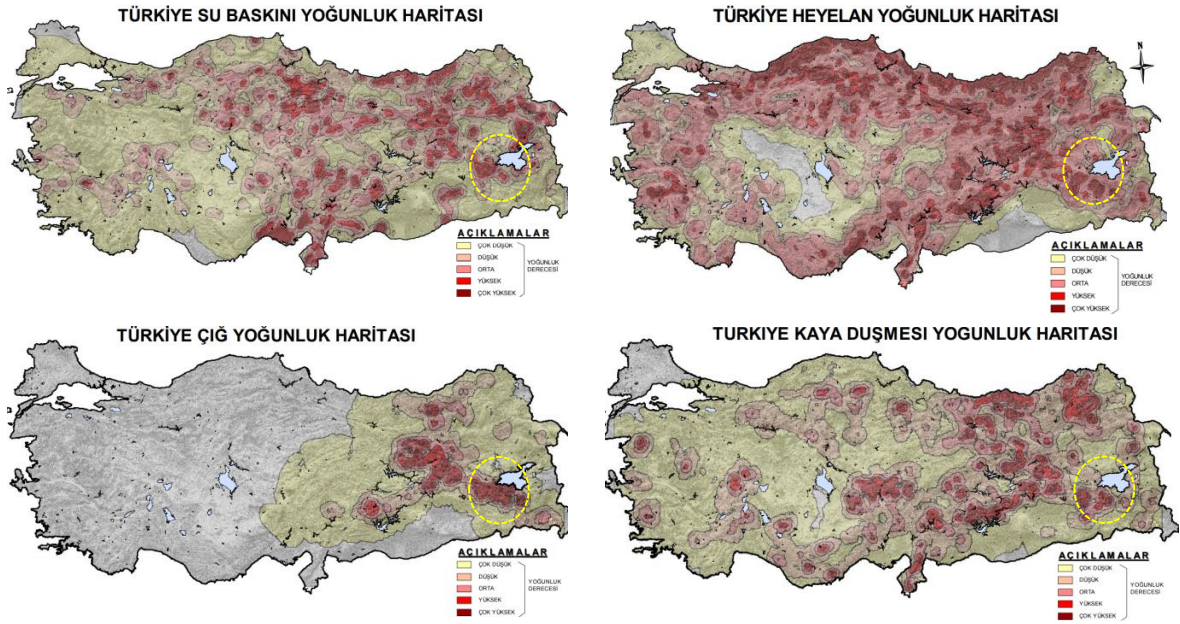
Şekil 8. Dünyada ve Türkiye’de doğa kaynaklı afetlerin dağılımı (JMO, 2014).

Kentsel ve kırsal alanlarda önemli risk yaratan tehlikelerden biri su baskınıdır. Su baskınlarının oluşmasında meteorolojik, topografik, jeolojik-jeomorfolojik özelliklerin yanısıra arazi kullanım özellikleri ve fiziki müdahalelerin etkileri vardır. Yanlış arazi kullanımı; dere yataklarına yapı yapılması, hafriyat veya çöp dökülmesi ve dere yataklarının daraltılması riskleri arttırmaktadır. Bitlis ili su baskını olaylarının en fazla yaşandığı ilk on il arasında yer almaktadır (Çizelge 3). Bitlis’te gerçekleşen 174 su baskını olayından toplam 1047 afetzede etkilenmiştir.

Çizelge 3. Su baskınlarından en fazla etkilenen on il (Gökçe ve ark., 2008).

Sıra No	İl	Afet Olayı	Afetzede
1	Erzurum	349	2012
2	Sivas	299	1523
3	Kahramanmaraş	187	1480
4	Kayseri	187	1172
5	Adana	185	1047
6	Bitlis	174	1005
7	Van	166	914
8	Ağrı	155	846
9	Bingöl	150	810
10	Erzincan	146	761

Ülke genelinde su baskını dışında çığ, heyelan ve kaya düşmesi olayları değerlendirildiğinde 1958-2008 yılları arasında en fazla çığ olayı Bitlis ilinde gözlenmiştir (Şekil 9). Bitlis ilinde gerçekleşen toplam 203 çığ olayının 53'ü merkezde, 66'sı Mutki ilçesinde, 41'i Hizan ilçesinde yaşanmıştır (Gökçe ve ark., 2008). Heyelan olayları Türkiye iklim sınıflandırması, jeoloji haritaları ve aktif fay haritaları ile ilişkili olarak gözlemlenmektedir (Gökçe ve ark., 2008). Buna göre heyelan olaylarının yaşandığı yerleşim birimlerinin mekânsal dağılımı incelendiğinde yoğunluk olarak fay kuşaklarında kaldığı görülmektedir (Şekil 9). Kaya düşmesi olayları ise ülkenin tamamında görülen bir olaydır. Gece ve gündüz sıcaklık farkının yüksek olduğu karasal iklim özelliğine bağlı olarak gözlemlenen fiziksel aşınmalar kaya düşmesi olaylarının yaşanmasına neden olmaktadır. Şekil 9'da görüldüğü gibi Karadeniz'in kuzeydoğusunda, Güneydoğu Anadolu'da ve Kayseri, Niğde ve Nevşehir civarında yoğunlaşmaktadır (Gökçe ve ark., 2008).

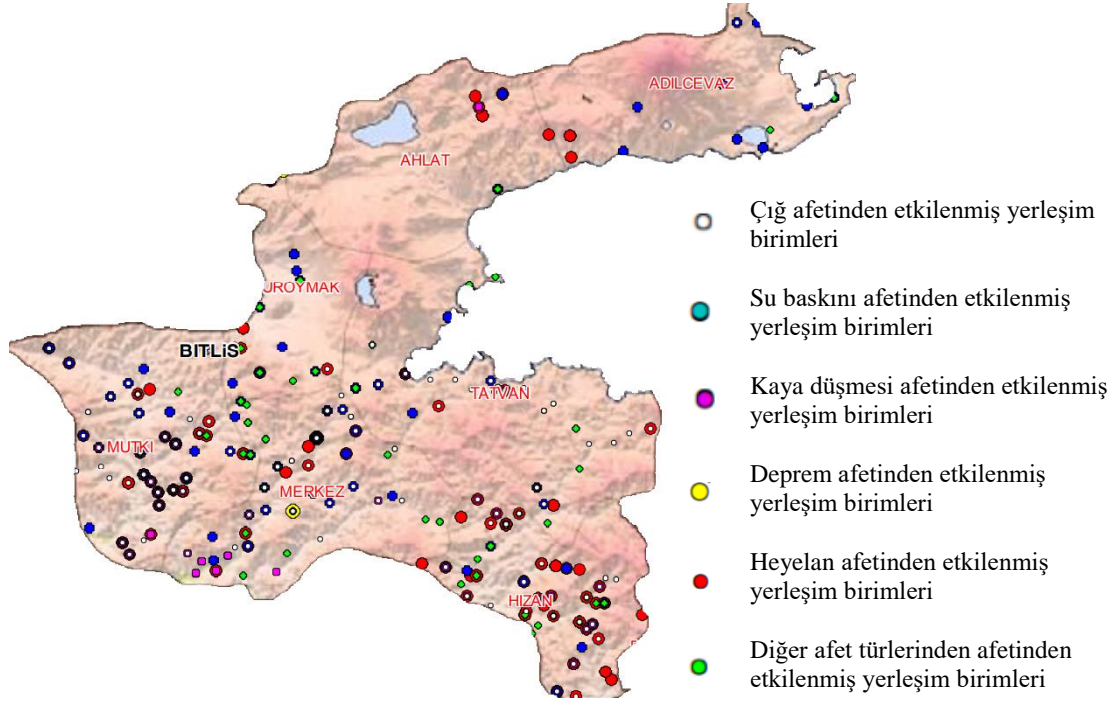

Şekil 9. Türkiye'de su baskını, heyelan, çığ, kaya düşmesi yoğunluk haritaları (Gökçe ve ark., 2008).

Deprem, su baskını, heyelan, kaya düşmesi gibi afetler dışında kalan yangın, hortum, şiddetli yağış gibi olaylar diğer afetler arasında en çok yaşanan, yangın olaylarıdır. 2008 yılı verilerine göre ülke genelinde diğer afet kapsamında toplam 1175 olay yaşanmıştır. En fazla olay yaşanan Kastamonu'daki olayların tamamına yakını yangın olayıdır. İkinci olarak 903 olayla Bitlis gelmektedir (Gökçe ve ark., 2008).

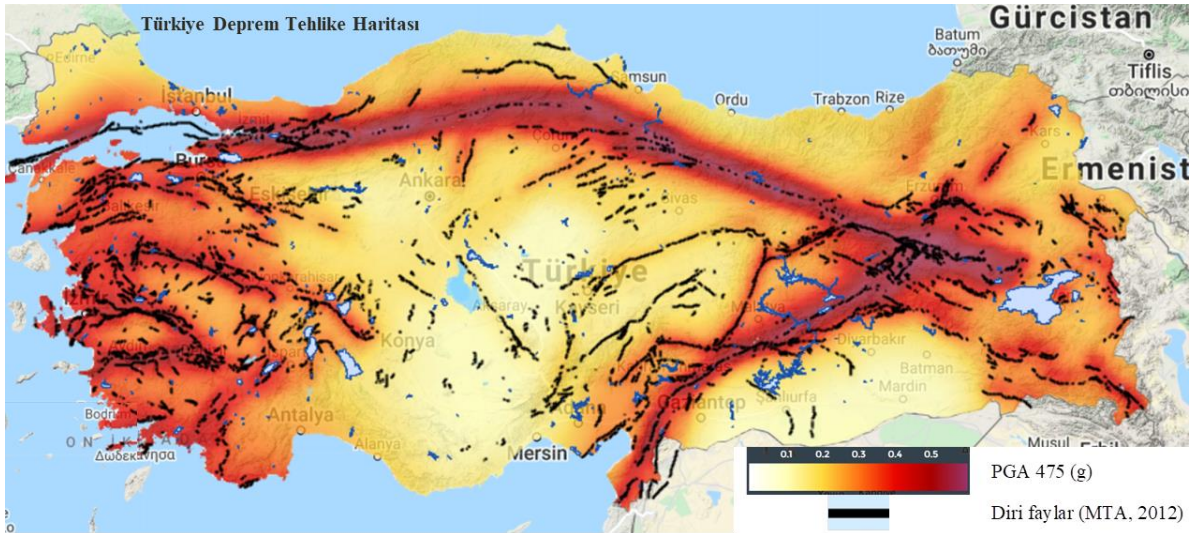
3.3. Bitlis'te doğa kaynaklı tehlikeler

Bitlis ilinin coğrafi özellikleri, sel ve taşkın, çığ, heyelan gibi doğal afetlere maruz kalmasına neden olmaktadır. Geçmiş yıllarda meydana gelen afetler, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) kayıtlarına göre incelendiğinde Bitlis il genelinde deprem, çığ, kaya düşmesi, heyelan ve su baskını olayları gözlemlenmiştir (Şekil 10). Bitlis il genelinde en fazla su baskını olayı yaşanmaktadır.

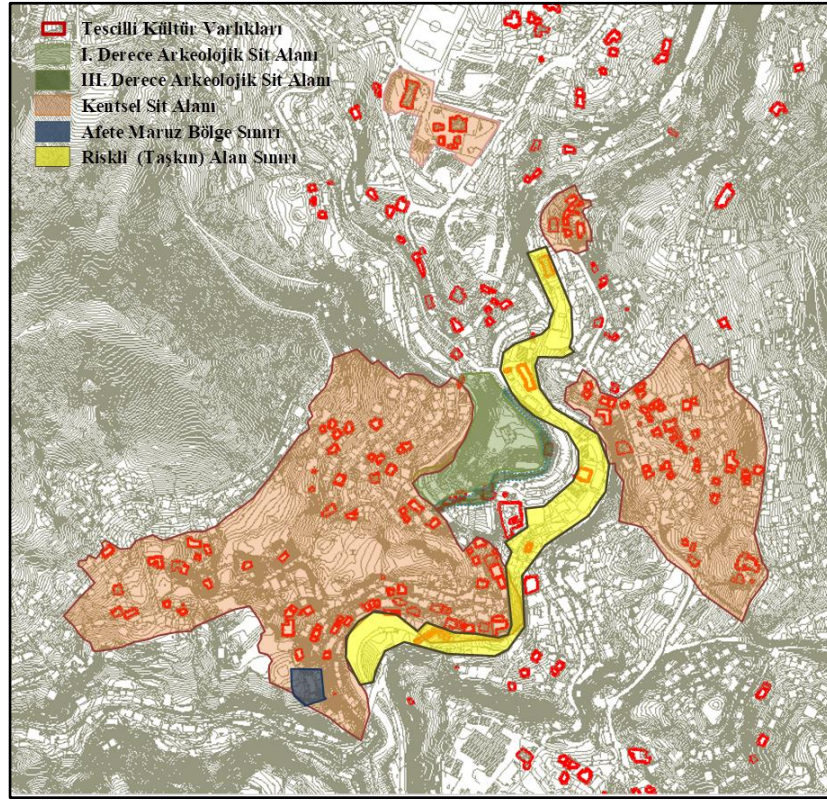
Şekil 10. Bitlis ili afet olaylarının dağılımı (Gökçe ve ark., 2008).

Kentte yaşanan doğa kaynaklı afetlerden deprem olayları değerlendirildiğinde, 18 Mart 2018 tarih ve 30364 sayılı (mükerrer) Resmi Gazete’de yayımlanan ve 1 Ocak 2019 tarihinde yürürlüğe giren, Türkiye Deprem Durumu Haritasına göre ise büyük oranda deprem tehlikesi, orta-düşük olan bölgede yer aldığı görülmektedir (Şekil 11).

Şekil 11. Türkiye deprem tehlike haritası (AFAD).

Heyelan, kaya düşmesi gibi kütle hareketleri yönünden incelendiğinde ise kent merkezinin güneyinde bir bölge için afete maruz bölge kararlarının alındığı görülmektedir (Şekil 12). Bu doğrultuda risk analizleri çerçevesinde kültür varlıklarına yönelik güçlendirilme projeleri hazırlanmalı ve uygulanmalıdır.

Şekil 12. Bitlis kent merkezinde afete maruz bölge ve riskli alanlar.

Kent merkezi dışında su baskını olayları ağırlıklı olarak, Adilcevaz ve Tatvan ilçelerinde yaşanmaktadır (Çizelge 4). Bitlis çevresinin topografik açıdan engebeli olması ve çok yağış alması nedeniyle çığ tehlikesi bulunmaktadır. İl merkezi Türkiye genelinde çığ riskine sahip iki ilden biridir. Kent merkezi dışında Tatvan ilçe merkezinde de çığ riski vardır. Kırsal bölgede ise pek çok köy ve köy yolunda çığ riski vardır. Süreç içinde Siirt-Baykan karayolunda büyük çığlar meydana gelmiştir. Merkez, Mutki ve Hizan ilçelerinde kaya düşmesi olayları yaşanmaktadır. Heyelan riski yoğun olan yerler ise Mutki ve Hizan ilçeleridir (Gökçe ve ark., 2008).

Çizelge 4. Bitlis kent merkezinde ve ilçelerde yaşanan taşkın olayları (Bitlis İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü arşivi).

No	İlçe	Tarih	Can Kaybı
1	Merkez	10/04/1963	0
2	Merkez	02/05/1995	1
3	Adilcevaz	24/07/2002	Can kaybı yaşanmamakla beraber ev ve ekili alanlar tahrip olmuş 235 küçükbaş hayvan telef olmuştur.
4	Tatvan	08/05/2006	Can kaybı yaşanmamakla beraber 8 mahalle zarar görmüş, ev ve işyerlerini su basmış,10 köprü ve menfez tamamen yıkılmış. Fatih mahallesinde 1 ev yıkılmış
5	Tatvan	01/09/2012	Can kaybı yaşanmamakla beraber etkili olan dolu ve sağanak sonucu çekmece köyünden geçen dere taşmış, Karşıyaka, Bahçelievler, Kültür, Kale ve Sahil Mahallelerinde ev ve iş yerlerinde maddi hasara neden olmuştur.
6	Adilcevaz	01/11/2016	Can kaybı yaşanmamakla beraber, içme suyu hattı köprü ve istinat duvarları zarar görmüştür.

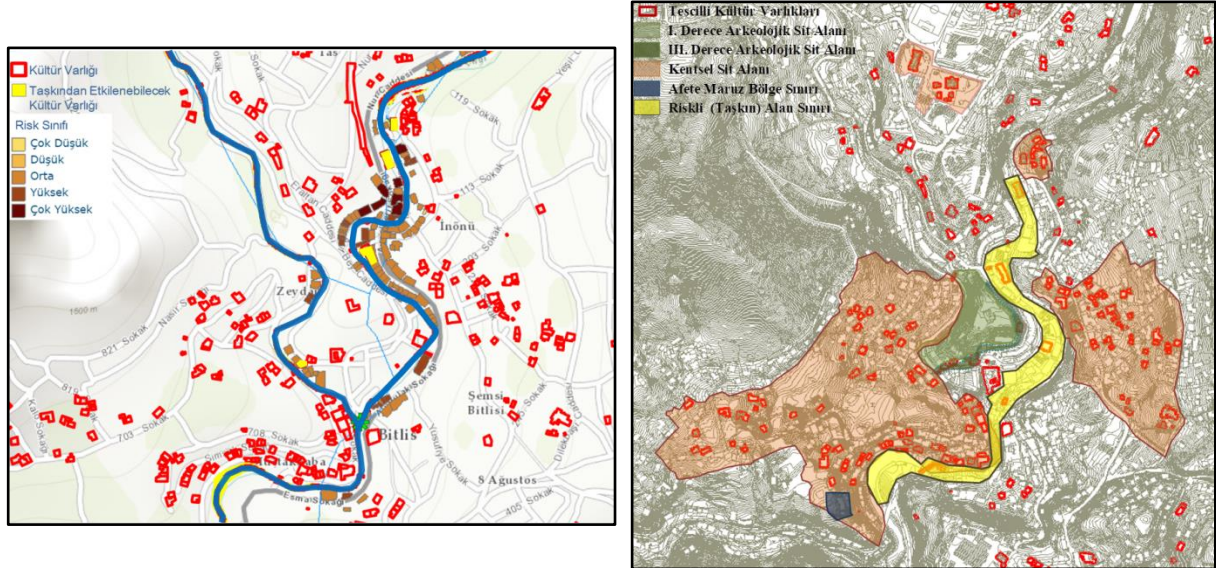
Bitlis ilinin kurulduğu ve gelişim gösterdiği alanlar incelendiğinde Bitlis Deresi'nin yan kolları olan Kös, Rahva, Saray ve Hersan Derelerinin kent içinde birleştiği görülmektedir. Yağışlı dönemler

dışında az su taşıyan derelerin su seviyesi yılın belirli dönemlerinde artmaktadır. İlkbahar aylarında yağışlara ek olarak karların erimeye başlaması su seviyesini artıran nedenlerden biridir. Sel ve taşkın olaylarının görülmesinde doğal nedenlerin yanı sıra plansız yapılaşma ve suyun akışını engelleyen atıklar etkilidir. Dere boyunca taşkınların önlenmesi amacıyla yüksekliği 6 ile 9 metre arasında değişen istinat duvarları inşa edilmiştir. İstinat duvarları arasındaki mesafe ortalama 10 metredir. 1960'lı yıllardan sonra dere üstüne pasaj, otel, iş merkezi ve resmi kurum inşa edilmesiyle bazı yerlerde istinat duvarları arasındaki açıklık 5-6 metreye kadar inmiş bazı yerlerde ise yapıyı sudan korumak amacıyla dere yatağına beton dolgu yapılmıştır (Arınc, 1999). Bu durum dere yatağının kapasitesini azaltmış, taşkın tehlikesini oluşturmuştur. 1995 yılında ilkbahar aylarında yaşanan şiddetli yağış Bitlis Deresi'nin taşmasına neden olmuştur. Meydana gelen taşkın olayında kentin ticaret merkezi etkilenmiş, can (1 kişi) ve mal kaybına neden olmuştur. Çok sayıda işyeri, araç ve konut (Çizelge 5) zarar görmüştür (Arınc, 1999).

Çizelge 5. 1-2 Mayıs 1995'te Bitlis kent merkezinde taşkın ve sel felaketinden zarar gören yapı türleri ve araçlar (Arınc, 1999).

Hasar Gören Yapı veya Araçların Türü	Tamamen Yıkılmış veya Onarılmayacak Durumda	Hasarlı	Az Hasarlı	Toplam
Konut	-	20	10	30
İşyeri	50	100	20	170
Resmi Kuruluş	-	3	1	4
Sanat Yapıları	-	3	2	5
Taşıt	13	20	25	58
TOPLAM	63	146	58	267

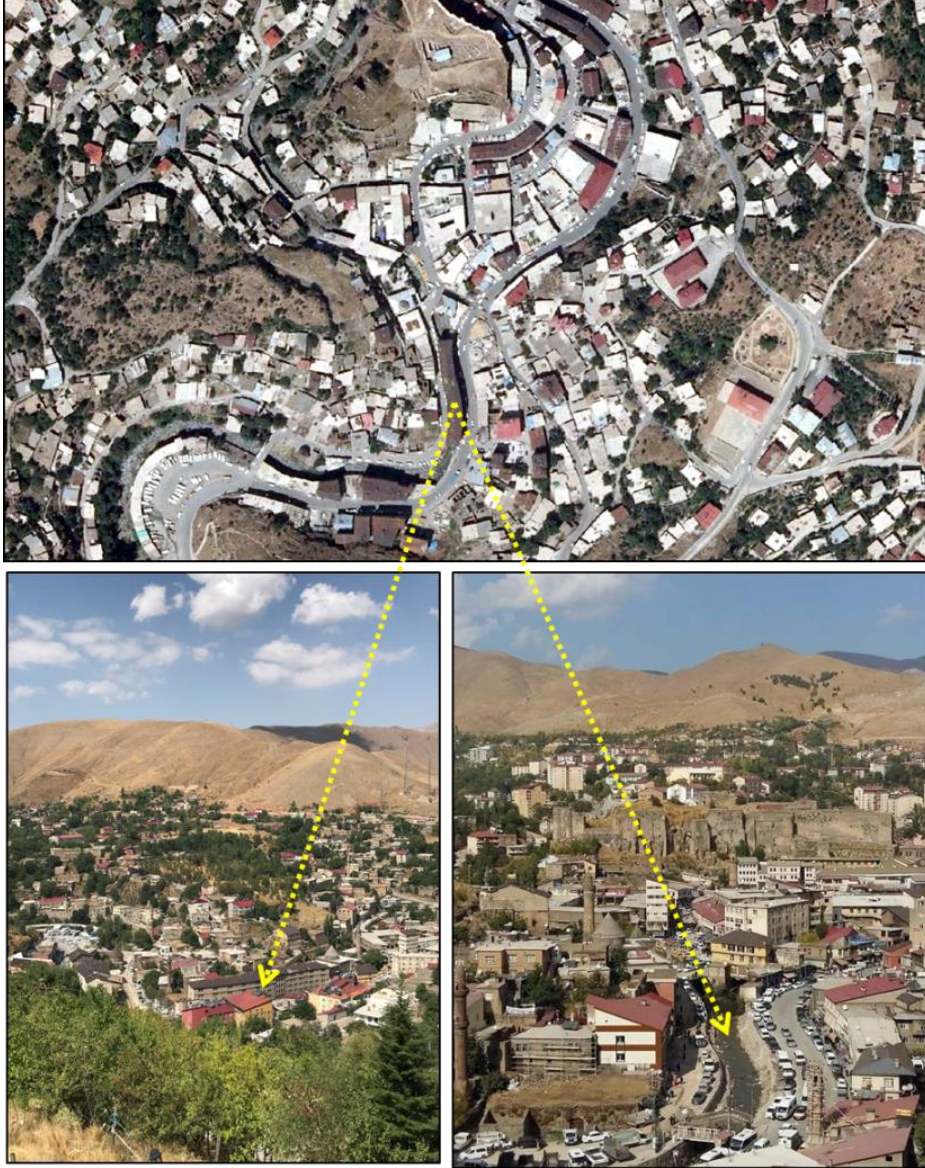
2017 ve 2018 yıllarında da fazla yağış nedeniyle sel felaketi yaşanmıştır. Menfezlerin tıkalı olması nedeniyle dere kenarındaki caddeler ve dere üzerindeki ticaret alanları su altında kalmıştır. Bitlis'te yerleşimin Bitlis Deresi etrafında teraslar halinde gelişmesi ani sağanak yağışla su baskını riskini arttırmaktadır. Özellikle Dere kenarındaki kültür varlıkları risk altındadır. Bitlis il merkezinde 4 adet kültür varlığı yüksek ve çok yüksek taşkın riski altındadır (Şekil 13).

Şekil 13. Bitlis il merkezi taşkın risk haritası (<http://taskinyonetimiportal.tarimorman.gov.tr>, Q500) ve tehlike altındaki kültür varlıkları.

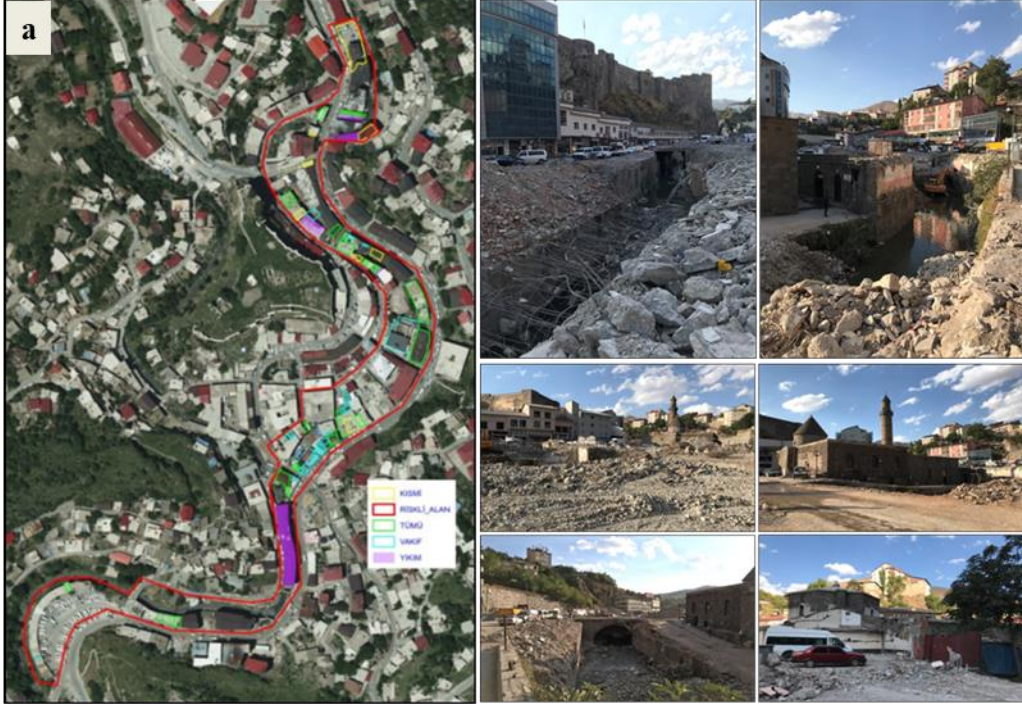
Son yıllarda (özellikle 2000'li yıllardan sonra) sel ve taşkın gibi hidrolojik afetlerin; kuraklık, aşırı sıcaklık, yangın gibi iklimsel afetlerin ve depremlerin arttığı görülmektedir. Afetler can kaybı ve yapısal hasarlara neden olmaktadır.

Süreç içerisinde kent merkezinde Bitlis Deresi üzerinde ve çevresinde plansız gelişen yapılaşma nedeniyle çeşitli yıllarda sel ve taşkın gibi olayların yaşanması sonucunda yapılan ilk müdahale, dere üstünde 1990'lı yıllarda yapılan yapılardan birinin 2019 yılında yıkılmasıdır (Şekil 14).

Şekil 14. Bitlis Deresi üstünde bulunan ve yıkımı gerçekleştirilmiş olan yapı (üstte uydu görüntüsü-Google Earth Pro).

İkinci müdahale ise kent merkezinde Atatürk, Devrim, Gazi Bey, Hersan ve Muştakbaba Mahalleleri sınırları içerisinde bulunan alanda gerçekleştirilmiştir. Bu alan, 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun gereğince riskli alan ilan edilmiştir (Şekil 15). Söz konusu alanda, “Dere Üstü Kentsel Dönüşüm Riskli Alan Projesi” kapsamında yapı yıkımları gerçekleştirilmiştir (Bitlis Valiliği, 2021). Yıkım gerçekleştirilen alanda tespit edilen 3 adet köprü, bir sur duvarı kalıntısı ve han VKVKBK Kararıyla tescillenerek koruma altına alınmıştır (Şekil 16).

Şekil 15. Bitlis dere üstü kentsel dönüşüm projesi alanı (a-Bitlis Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü arşivi).

Şekil 16. Bitlis kent merkezinde dere üstü yıkım çalışmalarında açığa çıkan kültür varlıkları.

3.4. Bitlis'te insan kaynaklı tehlikeler

Bitlis kent merkezinde, geleneksel konut dokusu başta olmak üzere tüm kültür varlıklarının bozulmasına neden olan insan kaynaklı tehlikeler; bakımsızlık, terk edilme ve hatalı müdahalelerdir. Geleneksel konutlar düzenli aralıklarla bakım ve onarıma ihtiyaç duymaktadır. Toprak malzemeye yapılan üst örtüleri (dam) kış aylarında biriken kar nedeniyle tahrip olmakta ya da çökmektedir (Şekil 17). Soğuk ve kar yağışının yoğun geçtiği kış aylarından sonra damların bakımlarının düzenli yapılması gerekmektedir. Düz toprak damlar, bitkilerin filizlenmemesi için ilkbahar ayının başlarında üzerlerine tuz serpilerek "loğ" adı verilen silindirik taşla sıkıştırılmaktadır. Yağmur sularının sızıntı yapmasını önlemek amacıyla sonbahar aylarında da aynı işlem yapılmaktadır. Bakım yapılmadığı takdirde yapı su alarak eskimeye başlamaktadır (VKVKBKM arşivi). Tescilli yapı sahiplerinin çoğunlukla düşük gelirli olması, özgün damların sürekli bakımının yapılmaması ve bilinçsizlik gibi nedenlerle yapılar tahrip olmaktadır. Bu durum yöre halkının dokuya aykırı olan sac veya beton malzemeye çatıya kaplama yapmak gibi aykırı uygulamalar yapmasına neden olmaktadır.

Şekil 17. Bitlis kent merkezindeki kültür varlıklarında insan kaynaklı bozulmalar (<https://www.facebook.com/kudeb.bitlis/photos>).

Bakımsızlık kaynaklı sorunlar dışında, yapıların kütlelerinde, cephesinde, malzeme ve yapım tekniğinde değişiklik yapılması; yapılara monte edilen aydınlatma elemanları, antenler, reklam panoları, tanıtım levhaları gibi dokuya aykırı uygulamalar nedenleriyle yapılar ya tahrip olmuş ya da algılanabilirliği azalmıştır. Geleneksel yapıların günümüz konfor koşullarını sağlayamaması nedeniyle eklentilerin yapılması, kat ilaveleri, malzeme veya yapım sisteminde değişiklikler, dokuya uyumsuz onarımlar gibi uygulamalar yapılarda fiziksel bozulma ve yıpranmalara neden olmuştur. Ayrıca günümüzde geleneksel mimarinin yapı ustaları sayıca azalmıştır. Yapılan işin zor olmasına karşın ekonomik katkısının düşük oluşu bu alanda usta yetişmemesine neden olmuştur. Yapılan bütün bu yanlış müdahaleler sadece kültür varlıklarının bozulmasıyla sınırlı kalmayıp çevresel ve görsel kalitenin bozulmasına neden olmuştur.

4. Sonuç

Çalışmaya konu olan Bitlis kenti doğu ile batıyı birbirine bağlayan eski ticaret yolları üzerinde yer alması nedeniyle geçmişte ticaret ve konaklama merkezi işlevine sahip olmuştur. Kent, doğal eşikler nedeniyle vadi ve ulaşım aksları boyunca doğrusal gelişim göstermiştir. Sivil mimarlık örneği evler başta olmak üzere cami, medrese, han, hamam ve köprü gibi yapılar geleneksel kent dokusunu oluşturmaktadır. Süreç içinde kentte sel, heyelan, çığ, kaya düşmesi gibi doğa kaynaklı afetlerin yanı sıra bakımsızlık, terk edilme ve hatalı müdahale gibi insan kaynaklı tehlikeler nedenleriyle kültür varlıkları zarar görmekte ve her geçen gün özgün niteliklerini kaybetmeye devam etmektedirler (Çizelge 6).

Çizelge 6. Bitlis kent merkezinde tehlike altındaki kültür varlıkları ve koruma önerileri

	Tehlike Türü	Yapı Sayısı	Koruma Önerisi
Doğa Kaynaklı Tehlike Altındaki Kültür Varlıkları	Taşkın Riski (Şekil 13)	4	<ul style="list-style-type: none"> • Rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmalı ve uygulanmalı • Dere yatağı ıslah çalışması yapılmalı
	Heyelan, kaya düşmesi-Afete Maruz Bölge (Şekil 12)	-	
İnsan Kaynaklı Tehlike Altındaki Kültür Varlıkları	<ul style="list-style-type: none"> • Bakımsızlık • Terk edilme • Hatalı müdahale	Sivil mimarlık örneği yapılar	<ul style="list-style-type: none"> • Damların düzenli temizliğinin ve bakımının yapılması • Hasarlı yapılar için rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmalı ve uygulanmalı

Bitlis merkezden geçen Bitlis Deresi üzerinde ve çevresinde düzensiz yapılaşma gerçekleşmiştir. Süreç içinde bölgede taşkınlar yaşanmış, dere kenarındaki caddeler, dere üzerindeki ticaret alanları su altında kalmıştır. Günümüze kadar 1952, 1962, 1966 ve 1998 yıllarında imar planları yapılmış olmasına rağmen kentte yapılaşma planlara aykırı gerçekleşmiştir. 1960'lı yıllardan sonra dere üstü kapatılarak tek katlı yapılaşmaya yönelik inşaat izni verilmesiyle dere üstünde çok sayıda yapı yapılmıştır. Bu durum korunması gereken kültür varlığı niteliği taşıyan tarihi köprülerin kapanmasına veya zarar görmesine neden olmuştur. Kent merkezinde 4 adet kültür varlığı taşkın riski altındadır (Şekil 13). Taşkına neden olabilecek unsurları belirleyerek gereken önlemlerin alınması kültür varlıklarının taşkın anında zarar görmesini engelleyecektir.

Doğa ve insan kaynaklı tehlikelerin azaltılmasında etkili araçlar arasında yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılması, güvenli ve sürdürülebilir kentsel gelişmeyi sağlama, kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyon gelmektedir. Tarihi yapıların deprem, su baskını ve benzeri risklere karşı düzenli olarak bakımının yapılması, sürekli izlenerek gerektiğinde sağlamlaştırmanın yapılması, hasarlar büyümeden giderilmesi gerekmektedir. Tarihi yapılarda oluşan bozulmalara müdahale edecek uzmanların öncelikle geleneksel malzemeyi tanımaları ve farklı dönemlerdeki yapım tekniklerine hâkim olmaları gerekmektedir. Ayrıca taşıyıcı sistemin mevcut durumu ve sorunlarının tespiti için laboratuvar çalışmaları yapılmalıdır.

Sel olması muhtemel ve geçmiş yıllarda sel olaylarının yaşandığı dere yatağı boyunca ıslah ve yatak genişletme çalışmaları yapılmalı, dere yatağının normal genişliğine ulaştırılması sağlanmalıdır. Ayrıca ani sel baskınlarını önlemek amacıyla uygun yerlerde suyun akış hızını azaltacak faaliyetlerin yapılması gerekmektedir. Kent merkezinde afet riski olan alanda kalan kültür varlıklarının daha önce yaşanan sel ve taşkın olaylarından ne kadar etkilendiği tespit edilerek rölöve-restitüsyon-restorasyon projeleri ivedilikle hazırlanarak uygulanmalıdır. Ayrıca yıkım çalışması sonucunda açığa çıkan kültür varlıkları için de mimari projeler hazırlanarak uygulanmalıdır.

Kültür varlıklarının korunmasına yönelik öncelikli olarak kış koşullarında damların düzenli temizliğinin yapılmasının sağlanması gerekmektedir. Damların düzenli bakım ve onarımının yapıp yapılmadığı ilgili idarece denetlenmeli, çeşitli nedenlerle bakım yapamayan mülk sahipleri için ilgili idare tarafından dönemsel destek hizmetleri verilmelidir. Daha sonra ilgili idareler bünyesinde geleneksel mimaride deneyimli usta yetiştirmek üzere kurslar açılmalıdır. Taş mimari ve toprak damlar konusunda uzman ekibin yer alacağı proje ofisi oluşturulmalı ve yıpranan yapıların onarımına yönelik mimari projelerin zamanında çizilmesi ve uygulanması sağlanmalıdır.

Kaynakça

- AFAD. (2014). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> Erişim tarihi: 10.09.2021.
- AFAD. (2018). Türkiye Deprem Durumu Haritası. T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. <https://tdth.afad.gov.tr/> Erişim tarihi: 10.09.2021.
- Ahunbay, (2019). *Kültür Mirasını Koruma İlke ve Teknikleri*. İstanbul: YEM

- Arınç, K. (1995). Geçmişteki önemi azalmış kent yerleşmelerine bir örnek: BİTLİS. *Atatürk Üniversitesi Doğu Coğrafya Dergisi*, 1, 67-95.
- Arınç, K. (1997). Bitlis'te Nüfus Hareketleri. *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. Talip Yücel'e Armağan. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Arınç, K. (1999). Bitlis'te taşkın ve sel felaketi (01-02 Mayıs 1995), *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25.
- Bitlis Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü. (2018). *Bitlis İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu*. Bitlis KUDEB. Bitlis fotoğrafları. <https://www.facebook.com/kudeb.bitlis/photos>.
- Dinçer, İ. (2012). Koruma yaşatma: kültür mirasının korunmasında "risklere hazırlık" kavramının gelişimi. *Mimarlık*, 364. Mart-Nisan 2012. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=378&RecID=2906> Erişim tarihi: 27.08.2021.
- Gökçe O., Özden, Ş., & Demir, A. (2008). *Türkiye'de Afetlerin Mekânsal ve İstatistiksel Dağılımı Afet Bilgileri Envanteri*. T.C Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Afet Etüt ve Hasar Tespit Daire Başkanlığı.
- İLBANK. (2019). *Bitlis İli İmar Planı Plan Araştırma Raporları*. İLBANK arşivi.
- JMO. (2016). *2016 Yılında Dünyada ve Türkiye'de Meydana Gelen Doğa Kaynaklı Afet Kayıplarının İstatistiksel Değerlendirmesi*. Ankara: Jeoloji Mühendisleri Odası. https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/7bd1d529dd41d9e_ek.pdf Erişim tarihi: 30.11.2021.
- Keleş Eriçok A., Güler E., & Özdemir Ö. F. (2020). Geleneksel Kent Dokularının Korunmasında, Koruma Amaçlı İmar Planlarının Öneminin Bitlis Örneğinde İrdelenmesi. *İdealkent Dergisi*, 12.
- Kayaoğlu, İ. (2014). *Batılı Gezginlerin Bitlis İzlenimleri*. Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı - BETAV, 52-62.
- Kuş, A. (2019). H.F.B. Lynch'te 19.Yüzyılın Sonunda Bitlis. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(66), 300-325.
- Lahey Sözleşmesi. (1954). <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/400> Erişim tarihi: 05.07.2021.
- Lynch, H. F. B. (1901). *Armenia Travels and Studies Vol. II, The Turkish Provinces*. London: Longmans, Green and Co.
- Resmi Gazete. (2005). Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun. Tarih: 5/7/2005 Sayı: 25866.
- Stovel, H. (1998). *Risk Preparedness: A Management Manual for World Cultural Heritage*. Rome: ICCROM.
- Şimşek, E. (2020). *Bitlis Evleri Geleneksel Konut Mimarlığının Dünü Bugünü Yarını*. İstanbul: BETAV T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Su Yönetimi Genel Müdürlüğü. (2020). Dicle Alt Havzası Taşkın Yönetim Planı (<https://www.tarimorman.gov.tr/SYGM/Belgeler/>) Erişim tarihi: 12.08.2021.
- Tuncel, M. (2010). Şeref Han. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 38, ss. 548-550).
- VKVKBKM. (2017). *Bitlis Kentsel Sit Alanı İçinde Yer Alan Kültür Varlığı Niteliği Taşıyan Geleneksel Sivil Mimarlık Örneklerinin Korunması, Restorasyon ve Yapım Teknikleri ile Kullanılan Geleneksel Malzemelerin Islahı: Anadolu'da Geleneksel Toprak Damlarda Yalıtım, Bakım Sorunları ve Bitlis Örneğinde Koruma Önerileri Çalıştay Raporu*. Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.
- VKVKBKM. (2022). *Kültür Varlıklarının Envanter Bilgileri, Koruma Amaçlı İmar Planı ve Plan araştırma Raporu*. Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.
- Yiğitler, Ş. Ş. (2018). *19. ve 20. Yüzyıllarda Seyyahların Gözüyle Bitlis ve Çevresi*. Uluslararası Bitlis Tarihi ve İdris-i Bitlisi Sempozyumu, Bitlis.
- Yurt Ansiklopedisi. (1982). Bitlis. *Yurt Ansiklopedisi* (Cilt 2, ss. 1378-1444). İstanbul: Anadolu Yayıncılık A.Ş.